

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כח, תשל"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שלושה דברים

א. דאה בגימטריא עשרה

מרויבות החידות על העט בשירת ימי הביניים¹, ואחת מהן לקראי משה דרעי, ליקוטי קדמוניות, עמ' צו (סי' קסד). וזה לשון הפתובת (בערבית): "וממה קלתה איצ'א פי אלדכי" (=וממה שאמרתי עוד על הקולמוס²).

התדע גוף חסר יד, גם חסר פה,
חסר אף, גם חסר צין ואין
חסר בגד, חסר לחם ומפיק
מנוי אנהקיו מנון אלי ון וכו'.

ומסיים:

ולא תדע שמו כי אם בעיט
ודאה שבתוכו תך בגרזן.

על זה מעיר פינסקר שם: "למלה עיט שני מובנים: מה שהוא לשון עוף ידוע, ומה שהוא לשון עט ברזל, ולשניהם פיון כאן, ופעל תך [תחת] תפה".

ספק, אם יבין הקורא לפי הביאור הנ"ל את מה שאמר המשורר "ודאה שבתוכו". מה פרושו? האמת היא כפשוטה:

1. עי' דוגמאות אחדות בספרו של ילין "תורת השירה הספרדית", עמ'

280–281.

2. דכי באתב"ש קלם, בערבית פירושו: קולמוס, עט.

"דאה" בגימטריא 10. ואמר המשורר, שלא תבין את החידה
אלא אם פן תקח עיט ותפה בגרון על הדאה שפתוכו — כלומר
תוציא את ה"ד" (=10=דאה), וישאר לך עט!
והוא חידוד נאה של המחבר, שהביא שני עופות
לפתרון חידתו.

ב. זה, שפירוש "יום"
"זה סיני" (תהלים סח, ט) נתפרש במדרש תהלים (שם,
מהד' בופר, אות ה): "אין לשון זה אלא בעירה ודליקה,
כמה דאת אמר: (עד) [על] די חזה למזיה (דניאל ג, יט),
שנאמר: וההר בוער באש עד לב השמים (דברים ד, יא) [=בית
המדרש, חלק ה, עמ' 71].

ובתרגום בתהלים נאמר: "דין סיני סליק תנניה פתננא
דאתונא" = "ויעל עשנו פעשן הפבשן (שמות יט, יח). וכן
בתרגום לשופטים ה, ה.

אף ר"מ המאירי בפירוש לתהלים פירשו מלשון
"שריפה", וכן ברפנו פחיי לשמות יט, כד³.
ועל פי הארמית (דניאל ג, כד) אמר רב סעדיה גאון
("אשא משלי", מהד' לוין, חרוזי אות ז, טור 23); "ואל שדי
אותם אנה". אנה=שרף.

נראה לי, שמלשון זה נתפתח כינוי חדש לשמש.

בפיוטו של ר' משה ברפי קלונימוס, "אימת נוראותיך"

3. ש"ר (רפפורט) ב"השחר", שנה ב', עמ' 147, חידש את הפרוש
מדעתו, והעיר עליו רייפמאן, "בית תלמוד", שנה ב', עמ' 219, מן התרגום
וממדרש תהלים ומרבנו בחיי.

לאחרון של פסח, בחלק המתחיל "ארח עולם", באות ז, נאמר:

זה בעמוד ענן הנחית

חשך בעמוד כמנהיר נעשית

אפשר היה לפרש זה — הקב"ה — פרגיל בפיוט,

והכונה, שה' הנחה (את ישראל) בעמוד ענן. אלא שפירוש זה

קושי בו: בהמשך מפורש, שעמוד אש הנהיר בלילה, ומשום

מה לא אמר, מתי הנחה ה' את ישראל בעמוד הענן?

אלא שכנראה כך הוא פירושו של זה: **יום (זה) =**

השמש (היום) הנחית בעמוד ענן.

על פי הוראת זה — "שרפה" יתבאר אף בית של

אלחריזי, במחברות איתאל, המחברת הרביעית, בשיר המתחיל

"שלום עלי חונים בבית זה".

גא רחמו נקשה יליד ארח

דחוי ביד אפל ולבו זה.

כלומר, האופל דחפו, ולבו בוער. יש כאן ניגוד יפה (אפל

— בוער).

ג. רב החובל

הכול קוראים בספר יונה ויודעים פירושו של רב החובל,

שהוא ראש הספנים (רב ספניא בתרגום). לא נחלקו אלא

במובנה המקורי של תיבת החובל. יש אומרים, שהוא

מלשון חָבַל, היינו ראש מושכי החבלים ("מרימי החבלים") של

התורן ומתיריהם; ויש אומרים מלשון תחבולת (אבן ג'נאח,

שרשים, שורש חבל; וכן ר' משה הכהן בן ג'קטילה, שהובא

4. כמות יום, שפירושו אף "שמש", כידוע.

בראב"ע ליונה). מנחם בן סרוק במחברתו ודוד אלפאסי באגרונו מחלקים את השורש חבל לשבעה חלקים, ו"רב החובל" הוא מלשון חָבַל. ר' יהודה בן בלעם בפירושו ליונה, שפרסם פוזנאנסקי, ב-Jewish Quarterly Review, מהדורה חדשה, פרך ט"ו, עמ' 35, הביא את שני הפירושים בלשון "ייתכן" ("ימכן"). ועיין בהערת פוזנאנסקי שם, שציין לשאר המפרשים. ענייננו כאן בהשתלשלותו של הביטוי הזה.

א. פיננזי להקדוש ברוך הוא :
הקליר בקינה לתשעה באב "איכה ישבה חבצלת השרון",
אות ט, אמר:

טְמֵאָתָהּ הַחֲנִיפָה תָּבַל / וְנִעְלָה רַב הַחֹבֵל
וְעָנָן אֶבֶק רִגְלֵי כְּאֶבֶל / וְאֵין מְחַבְרָבֵל / בְּלִהְיֵי אֶרְבֵּל.
כלומר, על ידי חטאיה של האומה החניפה תבל ו"עזב ה'
את הארץ". ו"רב החובל" הוא הקב"ה, מנהיגה של הספינה, של
תֵּבֵל⁵.

ואף בקינה אחת, שמתחילה "אקרא יום זה מרה" (מחזור
איטלייאני, שד"ל, א, קפט ע"ב — קצ ע"ב) באות ח נאמר:

חֵיל רֵעַד אֶחְזוּנִי / בְּגִזְרַת רַב הַחֹבֵל
קְדָמוּנִי יָמִי עָנִי / עַל נִהְרֹת כְּבֵל.
וכיוצא בזה בפיוט "עת שערי רחמים לך נפתחו"

5. ר' אברהם ב"ר עזריאל, "ערוגת הפשם", חלק שלישי, עמ' 269,
אומר: "רב החובל הק' שמושל על כל, ומפני חרוז פתב פן". כלומר, משום
שהקליר ביקש למצוא חרוז בל, אמר "רב החובל" על הקב"ה. והדוחק מובן.
כלום חסרו לו תבות להקליר?

(לאחרונה שירמן, ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים, ספר ו', עמ' שי):
 יבֹּשׁ מִכֶּחֶשׁ כִּי לְעוֹלָם סוּבָל
 צִי אֵיךְ יִהְיֶה מִבְּלִי רֵב חוּבָל.
 הַפִּנָּה לַהֲקֵב"ה, אֵלֵּא שֶׁהַצִּיּוֹר כֹּאן הוּא פְּשׁוּט וּמְבוֹרֵר,
 שֶׁהָרִי הַזֶּפִּיר צִי.

ב. פִּינּוּי שֶׁל לַעֲגָ:

על המחלוקת שבין רבנו תם ורבנו משולם בכמה עניינות נאמר (תוספות מגילה לא ע"ב, ד"ה ראש חדש): "ולא כדברי רב החובל (היינו רבנו משולם) ההופך ומבלבל לומר שובה קודם כפור ושולש אשיש בין כפור לסוכות".
 וב"דברי האלה והנידוי" לר' יהודה אבן שבתאי (דדזון, "האשכול" של גינציג, פרך ו', עמ' 169):
 אֲבָרָם מְתוּלָּעַת שְׁמוּאֵל לוֹכִיל
 רֵב הַמַּעֲשָׂקוֹת וְרֵב הַחוּבָל.
 פלומר העושק והחובל.
 ובאיגרת ר' הלל מוירונה אל ר' יצחק הרופא ("טעם זקנים" לר"א אשכנזי, דף עא): "ואפילו אם יהיה מן הנקראים רבנים בפה ההמון תקרא אליו רב החובל".
 פלומר, אמנם "רב" הוא, אבל רב חובל.
 וכן כתב כמליצה הזאת טדרוס אבולעאפיה, "גן המשלים והחידות", חלק ב', פרך א', סי' תשכו:
 תֹּאמְרוּ לְמִלְאָךְ הַמִּשְׁחִית "רֵב"
 וְתִמְנֶנּוּ רֵב הַחוּבָל.

כלומר, תמנו ל ר ב את ה ח ו ב ל. ואף החצי הראשון מליצה
חריפה היא, על פי הכתוב בשמואל ב' כד, טז ("ויאמר למלאך
המשחית בעם רב, עתה הרף ידך").

ובמקום אחר, שם פרך ב', סי' תתעז:

טובות תכל אָחשב הָכָל

על מיטיב כָּה רב תְּחַוָּל.

כלומר, הרעות ("החובל") מרובות מן הטובות, ועל דבר מיטיב
כזה מרובה הדבר המזיק. (ילק' בהערותיו שם, עמ' 18, מפרש:
על האיש המיטיב בתכל רבו החבלות והנזקים. ונראה יותר,
שהכול מוסב על "תכל"). ואפשר שצריך לנקד: תְּחַוָּל.

ובזהר פרשת ויקהל, קצט ע"א, נאמר: "מאן רב תְּחַוָּל?
הוא יצר טוב, דאיהו מנהיג כלא" — פעין הפינוי בסעיף
הראשון, שהוא לטובה. (דברי הזהר הועתקו ב"בית המדרש"
של ילינק, חדר א', עמ' 102).

ובסליחות לעשרה בטבת "אבותי פי בטחי":

וְצַר עַל עִיר הַקֹּדֶשׁ

וְנִקְרַב רַב תְּחַוָּל.

ובפיוטי ינאי, מהדורת זולאי, עמ' רכד, בנס השישי שאירע

לו לפינחס, והוא שהתפלל שתיפסק המגפה:

"הנס הששי, פיליון היה לפניו מחבל וטרפם (את זמרי
וכזבי) לארץ וקם והתנפל, למה זה רב תְּחַוָּל תחבל
ותינאץ ותנבל".

רב תְּחַוָּל בשינוי מובן מלשון המקרא נמצא הרבה אף

בספרות הרבנית ובספרות החדשה. אלא שהכול מאוחר מן
המקורות שהבאתי.